

УДК 159.922.76:376

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЕКТУВАННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ПІДЛІТКІВ ІЗ ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ ЗДОРОВ'Я

Турубарова А.В., к. психол. н., доцент,
завідувач кафедри спеціальної освіти

Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія

У статті проаналізовано проблему психолого-педагогічного супроводу як умови цілеспрямованого розвитку підлітків із обмеженими можливостями здоров'я. Розкрито особливості проектування психолого-педагогічного супроводу цієї категорії осіб. Звернено увагу на пріоритетні завдання практичного психолога, який здійснює супровід підлітків із обмеженими можливостями здоров'я.

Ключові слова: психолого-педагогічний супровід, підлітки, обмежені можливості здоров'я, психолог.

В статье анализируется проблема психолого-педагогического сопровождения как условие целенаправленного развития подростков с ограниченными возможностями здоровья. Раскрываются особенности проектирования психолого-педагогического сопровождения данной категории лиц. В статье обращается внимание на приоритетные задачи практического психолога, который осуществляет сопровождение подростков с ограниченными возможностями здоровья.

Ключевые слова: психолого-педагогическое сопровождение, подростки, ограниченные возможности здоровья, психолог.

Turubarova A.V. THE FEATURES OF DESIGNING OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT OF ADOLESCENTS WITH HEALTH LIMITATIONS

The article deals with the analysis of the problem of psychological and pedagogical support as a condition of purposeful development of adolescents with health limitations. The peculiarities of the designing of psychological and pedagogical support of this category of persons are revealed. Attention is drawn to the priority tasks of a practical psychologist who supports adolescents with health limitations.

Key words: psychological and pedagogical support, adolescents, health limitations, psychologist.

Постановка проблеми. Сьогодні в країні наявне значне погіршення психофізичного здоров'я дітей та підлітків через економічні, екологічні, соціальні та інші причини, відповідно зростає необхідність у корекційній допомозі. Також спостерігається стійка тенденція до збільшення кількості дітей із хронічними захворюваннями. Ступінь вираження цих відхилень різноманітний, і для їхньої корекції і компенсації потрібна різна за змістом і організаційними формами психолого-педагогічна робота.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зарубіжні та вітчизняні вчені, які досліджують проблеми інтеграції та соціалізації осіб із порушеннями психофізичного розвитку у суспільство (В. Бондар, В. Засенко, А. Колупаєва, І. Мамайчук, М. Малофеев, Т. Сак, В. Синьов, В. Тарасун, О. Хохліна, Л. Шипіцина, Н. Шматко та ін.), підкреслюють значущість психолого-педагогічного супроводу та вчасного надання корекційної допомоги цій категорії дітей.

У спеціальній психологічній та педагогічній науці є праці, присвячені проблемам навчання, виховання та розвитку дітей із психофізичними порушеннями в умовах масової школи (М. Безруких, О. Гонєєв, С. Єфімова, Т. Ілляшенко, Г. Кумаріна,

Н. Ліфінцева, В. Петрова, Н. Стадненко, В. Тарасун, Н. Ялпаєва та ін.); розробці поняття соціальної та педагогічної інтеграції, виділенню її форм, аналізу її переваг та недоліків, побудові різноманітних педагогічних моделей інтегрованого навчання дітей із різними типами дизонтогенезу (В. Бондар, Л. Гречко, В. Засенко, Є. Клопота, А. Колупаєва, І. Мамайчук, В. Назарина, Т. Сак, В.М. Синьов, В. Тарасун, О. Хохліна, О. Чубарук, С. Шевченко, Л. Шипіцина, Н. Шматко та ін.).

Організаційно-педагогічні та навчально-дидактичні умови здобуття освіти дітьми з обмеженими можливостями здоров'я в системі загальноосвітніх та спеціальних навчальних закладів вивчали І. Белякова, В. Бондар, Л. Вавіна, В. Засенко, А. Колупаєва, М. Малофеев, Л. Масунова, Н. Назарова, В. Нечипоренко, М. Нікітіна, В. Петрова, В. Постовий, Б. Пузанов, Т. Сак, Т. Свірдюк, В. Синьов, Л. Солнцева, Н. Стадненко, В. Тарасун, О. Хохліна, М. Шеремет, Л. Шипіцина, М. Шматко та ін.

Серед зовнішніх психолого-педагогічних умов, що впливають на особистість підлітка із обмеженими можливостями, можна окремо виділити психолого-педагогічний супровід як умову цілеспрямованого роз-

виту особистості. Особливої уваги заслуговує розгляд питання проектування психолого-педагогічного супроводу підлітків із обмеженими можливостями. Саме цій проблемі присвячена дана стаття.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття особливостей проектування психолого-педагогічного супроводу підлітків із обмеженими можливостями здоров'я.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наш час висуває високі вимоги до системи шкільної освіти, однією з пріоритетних є психолого-педагогічний супровід усіх учасників освітнього процесу. Тому турбота про реалізацію права дитини на повноцінний і всебічний розвиток є сьогодні провідною метою діяльності будь-якої школи.

Необхідність психолого-педагогічного супроводу підлітків із обмеженими можливостями здоров'я зумовлена, з одного боку, особливостями їх психофізичного розвитку, з іншого – численними і динамічними змінами, які викликають до життя важливі зміни в поведінкових і особистісних характеристиках цього віку.

Складна структура порушення, наявність вторинних відхилень зумовлюють психологічну неготовність цих дітей до навчання разом зі своїми однолітками, а часом і спотворюють процес формування особистості в цілому. Переживання комплексу неповноцінності, притаманне більшості підлітків із обмеженими можливостями здоров'я, з одного боку, та упереджене ставлення до них соціального оточення – з іншого, стають на заваді повноцінній взаємодії з однолітками, педагогами та батьками. А це, у свою чергу, негативно позначається як на мотивації навчальної діяльності, так і на особистісному розвитку. Тому питання психолого-педагогічного супроводу в школі є одним із першочергових.

Численні психолого-педагогічні дослідження переконливо показали роль практичного психолога в супроводі процесу формування особистості дитини. Психолог на рівні свого професіоналізму повинен бути озброєний знаннями:

– що робити? (специфіка професійних завдань);

– яким чином? (рівень технологічної оснащеності фахівця, форми організації роботи, рефлексія результатів процесу здійснення супроводу);

– на яких підставах? (система базових уявлень);

– заради чого? (система початкових професійних цінностей і цілей).

Його професійна діяльність спрямована на створення соціально-психологічних

умов для збереження й укріплення здоров'я, успішного навчання і психологічного розвитку дитини в ситуаціях взаємодії з однолітками і дорослими в освітньому просторі.

Психолого-педагогічний супровід – це комплексний метод, що забезпечує створення умов для вибору оптимальних рішень у різних ситуаціях життєвого вибору, який сприяє оптимізації психічних станів, ефективній адаптації і прогресивному саморозвитку особистості дитини.

Як зазначають ряд таких вчених, як Т.В. Жук, Т.Д. Ілляшенко, А.Г. Обухівська Н.М. Паламарчук та ін., метою психолого-педагогічного супроводу дітей із особливими освітніми потребами в навчально-виховних закладах є вивчення особистісного потенціалу, а саме: співвідношення рівня розумового розвитку дитини і вікової норми, розвитку когнітивної сфери, сформованості мотивації до навчання; особливості емоційно-вольової сфери; індивідуально-характерологічні особливості, їх творчий та інтелектуальний розвиток через залучення всіх учасників навчально-виховного процесу (батьків, педагогів, дітей) до реалізації запланованих дій щодо особливостей розвитку, спілкування, навчання; соціалізація та адаптація; професійна орієнтація дітей із особливими потребами [2, с. 15].

Отже, мета психолого-педагогічного супроводу полягає в розробці та впровадженні системи психолого-педагогічних умов для розвитку особистості дітей із особливими освітніми потребами, їхнього успішного навчання та подальшої соціалізації.

В основі психолого-педагогічного супроводу повинна лежати теоретична модель, що поєднує концептуальні положення і технології, яка зорієнтована на вміст проблем розвитку особистості дитини в соціальних системах «дитина – вчителя», «дитина – однолітки», «дитина – батьки».

Реалізація проекту психолого-педагогічного супроводу передбачає декілька етапів. Перший етап передбачає розробку концепції супроводу. Другий – розробку програми психологічної підтримки дитини, а третій етап – конструювання технологій психолого-педагогічного супроводу розвитку особистості дитини. Наповнюваність змістовних аспектів моделі супроводу залежить від певних умов і особливостей типу конкретного загальноосвітнього закладу, професіоналізму психолога і педагогів, завдань змісту шкільної освіти тощо.

В основу моделі психолого-педагогічного супроводу мають бути покладені принципи:

- гуманізація (віра в потенційні можливості дитини);
- системність – розуміння людини як цілісної системи;
- комплексний підхід до супроводу розвитку дитини;
- урахування індивідуальних і вікових особливостей особистості, що передбачає зміст, форми, способи супроводу, відповідні індивідуальним можливостям дитини, темпам її розвитку;
- безперервність супроводу в освітньому процесі (спадкоємність і послідовність супроводу).

Л.Г. Бісікало, О.Г. Задорожня, Т.В. Жук, Т.Д. Ілляшенко, А.Г. Обухівська, Н.М. Паламарчук та інші вчені зазначають, що практичні психологи забезпечують супровід навчання та розвитку дітей із особливими освітніми потребами у загальноосвітньому навчальному закладі за таким алгоритмом:

1. Перевірка готовності дитини до навчання в школі у дітей, які проходять підготовку до навчання (березень), виявлення навчальних труднощів у дітей, визначення причин цих труднощів у бесіді з батьками; за потреби – скерування до відповідних додаткових фахівців із метою встановлення причин та надання допомоги.

2. Проведення спостереження за поведінкою дитини на уроках та в позаурочний час, за особливостями її поведінки та взаємодії з однолітками, педагогами.

3. Проведення індивідуальних спостережень, досліджень за дитиною з метою вивчення її індивідуальних особливостей, схильностей, інтересів та потреб, аналіз періоду адаптації.

4. Участь у складанні індивідуальної програми супроводу дитини, розробка індивідуального плану корекційно-розвивальної роботи з урахуванням виявлених особливостей дитини.

5. Участь у підготовці документів для розгляду на засіданні психолого-медико-педагогічної консультації.

6. Ознайомлення з висновками і рекомендаціями психолого-медико-педагогічної консультації щодо організації навчання дитини та надання їй додаткових послуг.

7. Участь у розробці необхідних для адаптації матеріалів із переліком форм і прийомів, а саме: надання рекомендацій педагогам щодо врахування особливостей навчально-пізнавальної діяльності дитини у визначенні методів роботи з нею.

8. Сприяння у створенні позитивного мікроклімату в шкільному колективі та взаємодії з дітьми, проведення заходів, спрямованих на профілактику стигматизації і дискримінації в оточенні ровесників,

формування дружнього та неупередженого ставлення до дитини з особливими освітніми потребами.

9. Надання консультативної допомоги педагогам у роботі з дитиною.

10. Налагодження співпраці з фахівцями, які безпосередньо працюють з дитиною з особливими освітніми потребами та беруть участь у розробці індивідуальної програми розвитку [2, с. 18–19].

Психолого-педагогічний супровід дітей із особливими освітніми потребами – це завжди пролонгований, динамічний процес, цілісна діяльність психолога, яка передбачає п'ять взаємопов'язаних компонентів:

- систематичний моніторинг психолого-педагогічного статусу дитини в динаміці її психічного розвитку;

- створення соціально-психологічних умов для ефективного психічного розвитку дітей у соціумі;

- систематична психологічна допомога дітям у розвитку у вигляді психологічного консультування, психокорекції та психологічної підтримки;

- систематична психологічна допомога батькам дітей;

- організація життєдіяльності дітей у соціумі з урахуванням їхніх психофізичних можливостей.

І.В. Овчаренко, в контексті навчання дитини з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі, виділяє такі завдання психолого-педагогічного супроводу:

- актуалізація особистісного потенціалу розвитку дитини;

- формування позитивних міжособистісних стосунків у дітей із порушеннями психофізичного розвитку з їхніми ровесниками у процесі внутрішньошкільної інтеграції;

- консультування батьків щодо особливостей розвитку, спілкування, навчання, професійної орієнтації, соціальної адаптації їхньої дитини тощо [1, с. 250].

Пріоритетними завданнями практичного психолога, який здійснює супровід підлітків із обмеженими можливостями здоров'я, є:

- вивчати індивідуальні особливості розвитку підлітків у єдності інтелектуальної, емоційної і поведінкової сфер їхньої прояву;

- своєчасно проводити ранню діагностику і корекцію порушень розвитку;

- запобігати появі у підлітка психопатологічних рис під впливом особливих умов його розвитку;

- запобігати затримці розвитку особистості, запобігати інфантилізму;

- формувати та зміцнювати вольові риси підлітка, розвивати здатність до цілепокладання;

- формувати позитивне ставлення до власного порушення, віру в можливість його компенсації;
- оптимізувати процес спілкування підлітка з однолітками, батьками та педагогами;
- розвивати основні життєві компетенції підлітків;
- допомагати в профільній орієнтації й професійному самовизначенні;
- підтримувати в рішенні екзистенціальних проблем (самопізнання, пошук сенсу життя, досягнення особистісної ідентичності);
- проводити профілактичну роботу щодо попередження проявів девіантної поведінки підлітків;
- підвищувати психологічну компетентність вихователів, батьків із питань виховання і розвитку підлітка.

Ці завдання реалізуються через такі основні напрями роботи практичного психолога, який здійснює психолого-педагогічний супровід навчання: психологічна діагностика, психологічна корекція, психологічне консультування, психологічна реабілітація, психологічна профілактика та психологічна просвіта.

Коротко розкриємо зміст напрямків. Головною метою психодіагностики є психологічне обстеження пізнавальної та особистісної сфери дитини для виявлення структури порушення, встановлення збережених компонентів психічної діяльності. Психодіагностика може бути спрямована і на батьків дитини для з'ясування стилю виховання та особливостей взаємин із нею.

Психологічна корекція спрямована на розвиток певних психічних функцій дитини (пам'яті, уваги, мислення та ін.), особистісної сфери, які забезпечують навчальну діяльність, а також на систему соціальних взаємин дитини з батьками, друзями та однолітками.

Психологічне консультування здійснюється переважно стосовно педагогів школи та батьків дітей із особливими освітніми потребами, але можна здійснювати і з самою дитиною. Консультативна робота з дітьми спрямована на актуалізацію їх резервних психологічних здібностей за допомогою спеціально організованого процесу спілкування, що забезпечить вихід зі складної життєвої ситуації.

Психологічну реабілітацію слід розуміти як відновлення частково втрачених або ослаблених особливостей і психічних функцій особистості дитини з метою повноцінного розвитку її індивідуальних можливостей. Психологічна реабілітація дитини з особливими освітніми потребами спрямована

на розвиток її здатності до самостійного життя, уміння жити в нових соціальних умовах, долаючи або компенсуючи особистісні обмеження. Стосовно школи, реабілітаційна діяльність передбачає внесення пропозицій в організацію навчально-виховного процесу з метою визначення оптимального навантаження дітей із особливими освітніми потребами, щоб уникнути неврозів, збільшити адаптаційний потенціал дитини.

Важливим напрямком роботи практичного психолога є психопрофілактика, а саме збереження і зміцнення психічного здоров'я учнів. Конкретними завданнями роботи в цьому напрямку є формування установок на здоровий спосіб життя; розвиток навичок саморегуляції та керування стресом; профілактика тютюнопаління, наркоманії й алкоголізму.

Психологічна просвіта передбачає участь у різних формах роботи, орієнтованих на рішення освітніх проблем учнів. Психологічна освіта педагогів проводиться у формі виступу на педагогічних радах, засіданнях методичних об'єднань, індивідуальної психолого-методичної роботи з педагогами, що відчувають труднощі в побудові педагогічної роботи з конкретними дітьми (певного віку, за певною програмою, з певними індивідуальними психологічними особливостями тощо). Психологічна робота з батьками спрямована на підвищення психологічної компетенції батьків у сфері дитячо-батьківських взаємин і рішення проблем і завдань розвитку їхніх дітей, а також на оптимізацію цих відносин. Психологічна освіта учнів спрямована на отримання ними знань, необхідних для повноцінного психофізичного розвитку, успішного навчання, професійного становлення, формування соціальної компетентності.

Вирішувати проблеми повноцінного особистісного розвитку учнів можливо за умови розробки психолого-педагогічних технологій, збору інформації про цілісність уявлень про особистість підлітка, наявності чітких критеріїв і показників його розвитку, психодіагностичного інструментарію їхнього вимірювання.

У діяльності педагогів і психологів школи можна виокремити такі напрями:

1. Психолого-педагогічне обстеження дітей: вивчення динаміки психічного розвитку підлітків та їх особистісних якостей; індивідуальні або групові психологічні заняття з підлітками для вирішення індивідуальних завдань; участь вихователів, батьків у психологічних заняттях тощо.

2. Складання плану (за даними психологічного обстеження) і проведення психокорекційної і психопрофілактичної роботи

з підлітками з обмеженими можливостями здоров'я.

3. Психологізація освітнього процесу (робота з педагогами): інформування, консультування дорослих із питань психологічного розвитку підлітків; проведення для педагогів спеціальних практикумів, лекцій, семінарів, тренінгів, відповідних до тематики і мети психологічних занять.

4. Психологізація батьків: консультування батьків і робота з ними.

Модель психолого-педагогічного супроводу передбачає таку діяльність.

- організація роботи ПМПК (ІРЦ);
- здійснення моніторингу результативності психолого-педагогічної діяльності;
- планування індивідуального супроводу підлітка через вибудовування індивідуальних освітніх програм.

Ефективність супроводу визначається не тільки за даними психолого-педагогічної діагностики, але і за більш загальними показниками: задоволеність дитини і батьків перебуванням у школі; упевненість підлітка (тенденція до формування позитивної, адекватної Я-концепції); здатність підлітка до співпраці з іншими однолітками і з дорослими; успішність в оволодінні адекватними віковому етапу й особливостям підлітка видами діяльності.

У процесі психолого-педагогічної роботи розробляється індивідуальна картка психолого-педагогічного супроводу учня. З метою надання психопрофілактичної та психокорекційної допомоги кожній дитині на основі результатів психологічного обстеження розробляється індивідуальна програма корекційного впливу, спрямована на підвищення рівня її адаптації та оптимізацію психічного розвитку.

Слід визначити напрями психокорекційної роботи з підлітками з обмеженими можливостями здоров'я:

1. Корекція недостатності інтелектуального розвитку та парціальних порушень окремих пізнавальних функцій на основі розвитку усвідомленості та довільності психічних функцій.

2. Підвищення соціального статусу за рахунок оптимізації емоційно-вольової сфери, формування адекватної самооцінки, вироблення комунікативних навичок і вмінь конструктивно розв'язувати конфлікти.

3. Подолання комплексу неповноцінності, внутрішніх конфліктних переживань, формування адекватних механізмів психологічного захисту на основі розвитку самопізнання, самосприйняття, саморегуляції, позитивної «Я-концепції».

Висновки з проведеного дослідження. Психолого-педагогічний супровід є однією із умов цілеспрямованого розвитку особистості підлітка з обмеженими можливостями здоров'я. Реалізація проекту психолого-педагогічного супроводу передбачає розробку його концепції та програми психологічної підтримки дитини, а також конструювання технологій психолого-педагогічного супроводу розвитку особистості.

Перспективи подальших розвідок полягають у розробці теоретико-методологічної концепції психолого-педагогічного супроводу підлітків із обмеженими можливостями здоров'я в умовах інклюзивної освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Овчаренко І.В. Психологічний супровід дитини з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі. Таврійський вісник освіти. 2017. № 1(57). С. 249–254.
2. Психологічний супровід інклюзивної освіти : метод. рек. / автор. кол. за заг. ред. А.Г. Обухівської. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. 92 с.